

ILE NADAŃ KRZYŻA WALECZNYCH OTRZYMAŁ PŁOCK W 1921 R.?

Abstrakt

W 2021 r. dr inż. Piotr Gryszpanowicz postawił tezę, że w 1921 r. Płock został odznaczony przez marszałka Józefa Piłsudskiego 4-krotnym Krzyżem Walecznych. Sprawa nie jest jednak jednoznaczna, bowiem nie ma potwierdzenia 4-krotnego nadania w dokumentach Ministerstwa Spraw Wojskowych.

Słowa kluczowe: Płock, wojna polsko-bolszewicka, Krzyż Walecznych

10 kwietnia 1921 r. marsz. Józef Piłsudski podczas wizyty w Płocku odznaczył miasto Krzyżem Walecznych za udział mieszkańców w jego obronie przed wojskami bolszewickimi 18-19 sierpnia 1920 r.¹ Wyglądało to w ten sposób, że przypiął Krzyż Walecznych do poduszki z herbem miasta, wykonanej przez miejscowego malarza Czesława Idźkiewicza. Spośród polskich miast odznaczenie wojskowe – order *Virtuti Militari* – 22 listopada 1922 r. otrzymał Lwów za walki z Ukraińcami w 1918 r. Wyglądało to identycznie jak pół roku później w Płocku, czyli J. Piłsudski w czasie wizyty w Lwowie przypiął *Virtuti Militari* do poduszki z herbem Lwowa². Wprawdzie były także propozycje odznaczenia orderem *Virtuti Militari* innych miast: Łomży za udział jej mieszkańców w walkach z bolszewikami, Warszawy za bitwę warszawską, Poznania za powstanie wielkopolskie czy odznaczenia Krzyżem Niepodległości z Mieczami Gniewu i Świecia. Jednak skończyło się na nieformalnych projektach i w okresie międzywojennym więcej odznażeń miast już nie było³.

W końcu marca 2021 r. na Facebooku Towarzystwa Technicznego w Płocku Piotr Gryszpanowicz zamieścił wpis o tym, że w kwietniu 1921 r. Płock otrzymał 4-krotne nadanie Krzyża Walecznych. Na dowód przytoczył korespondencję między płockimi władzami miasta a Ministerstwem Spraw Wojskowych z 1930 r. w sprawie legitymacji Krzyża Walecznych, której Płock do 1930 r. nie otrzymał. W pismach z Magistratu powoływano się na Krzyż Walecznych

z trzema okuciami⁴. Kolejnym argumentem był fragment artykułu Adama Grzymały-Siedleckiego z „Żołnierza Polskiego” z 1921 r., w którym była z kolei wzmianka o 3-krotnym nadaniu Krzyża Walecznych⁵. Podsumowaniem tematu był obszerny artykuł-wywiad w płockim dodatku „Gazety Wyborczej”, w którym Piotr Gryszpanowicz przedstawiał swoje racje i starał się udowodnić, że Płock w 1921 r. otrzymał 4-krotnie Krzyż Walecznych, czyli z trzema listewkami⁶.

Idąc za ciosem Piotr Gryszpanowicz wspólnie z komendantem Chorągwi Mazowieckiej ZHP Cezarym Suptem doprowadzili do wykonania poduszki z herbem miasta Płocka z dopiętym do niej Krzyżem Walecznych z trzema okuciami⁷. Jej publiczna prezentacja i przekazanie prezydentowi Płocka Andrzejowi Nowakowskiemu nastąpiło w czasie wieczornego capstrzyku harcerskiego przy tzw. Bratniej Mogile 17 sierpnia 2021 r.⁸

Ponieważ swego czasu pisałem o wizycie J. Piłsudskiego w Płocku⁹, czuję się niejako zobowiązany do komentarza historycznego, bowiem sprawa nie jest taka prosta, jak by się wydawało. Zresztą sama kwestia 4-krotnego nadania Krzyża Walecznych nie jest nowa, gdyż już w 1995 r. fotokopie najważniejszych dokumentów archiwalnych z 1930 r. z zasobu

¹ Szerzej na ten temat zob.: G. Gołębiewski, *Płock 1920*, Warszawa 2018.

² *Przyjazd Naczelnika Państwa*, „Gazeta Lwowska” 1920, nr 266 z 23 listopada, s. 5; K. Filipow, *Order Virtuti Militari 1792–1945*, Warszawa 1990, s. 113-114. Order *Virtuti Militari* 6 lutego 1921 r. – w czasie wizyty J. Piłsudskiego we Francji – otrzymało też francuskie Verdun za walki w 1916 r.

³ *Poznań otrzyma Virtuti Militari w rocznicę Powstania Wielkopolskiego*, „Głos Mazowiecki” 1937, nr 206 z 7 września, s. 2; K. Filipow, op. cit., s. 116-117.

⁴ FB Towarzystwa Technicznego w Płocku, wpis z 28 marca 2021 r.

⁵ FB Towarzystwa Technicznego w Płocku, wpis z 14 maja 2021 r.

⁶ K. Burzyńska, *Krzyż Walecznych i jego wielkie tajemnice*, „Gazeta Wyborcza. Tygodnik Płock” 2021, nr z 9 kwietnia 2021, s. 6-7.

⁷ Zgodnie z ustawą o Krzyżu Walecznych przy powtórnych nadaniach Krzyża dodawano na wstążce metalowe okucie z liśćmi dębu. Maksymalnie można było otrzymać cztery nadania Krzyża Walecznych, czyli z trzema okuciami na wstążce.

⁸ Na temat poduszki z herbem Płocka (historycznej i współczesnej) zob.: K. Burzyńska, *Tajemnica poduszki z Krzyżem Walecznych*, „Gazeta Wyborcza. Tygodnik Płock” 2021, nr z 20 sierpnia, s. 4-5.

⁹ G. Gołębiewski, *Wizyty dostojników państwowych, wojskowych i kościelnych w Płocku 1918–1939*, Płock 2008, s. 61-76.

Płock, 10 kwietnia 1921 r. Marsz. Józef Piłsudski dekoruje herb Płocka Krzyżem Walecznych (ze zbiorów CAW-WBH)

Archiwum Państwowego w Płocku opublikowała ówczesna dyrektor Archiwum Anna Maria Stogowska jako ilustrację do swojego artykułu o wizycie J. Piłsudskiego w Płocku¹⁰. Wtedy nie wywołało to jakichś kontrowersji. Po prostu A. M. Stogowska i piszący te słowa uznali za wiarygodną odpowiedź z Biura Personalnego Ministerstwa Spraw Wojskowych, że Płock ma jedno nadanie Krzyża Walecznych.

1. Kwestia odznaczenia Płocka Krzyżem Walecznych w II Rzeczypospolitej

Wzmianki o nadaniu Płockowi wielokrotnego Krzyża Walecznych pojawiły się w dwóch artykułach prasowych, jakie się ukazały w 1921 r. Konstanty Modliński w relacji z wizyty J. Piłsudskiego, wymieniając odznaczone osoby podał też *miasto Płock (z trzema okuciami)*¹¹. Nieco później we wstępie do artykułu okolicznościowego w „Żołnierzu Polskim” na temat obrony Płocka Adam Grzymała – Siedlecki napisał, że Płock *ostatnio uzyskał na wieczność z rąk Naczelnego Wodza „Krzyż Walecznych po raz drugi i trzeci” za bohaterstwo swych mieszkańców*¹². Występuje tu oczywiście istotna różnica, bowiem K. Modliński pisze o 4-krotnym nadaniu, a A. Grzymała-Siedlecki o 3-krotnym, mimo że chyba obaj uczestniczyli w tych

¹⁰ A. M. Stogowska, *Odnaczenie miasta Płocka Krzyżem Walecznych przez Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego za wojnę obronną 1920 roku*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1995, t. I, s. 96-108, fotokopie po s. 108; zob. także: A. M. Stogowska, *Pobył Naczelnika Państwa marszałka Józefa Piłsudskiego w Płocku – 10 kwietnia 1921 roku*, „Notatki Płockie” 1994, nr 1, s. 19-26.

¹¹ Kamo [Konstanty Modliński], *Naczelnik Państwa w Płocku*, „Kurier Płocki” 1921, nr 82 z 12 kwietnia, s. 2.

¹² A. Grzymała-Siedlecki, *Bohaterki Płock*, „Żołnierz Polski” 1921, nr 21 z 23 kwietnia, s. 2. Artykuł przytoczony przez P. Gryszpanowicza na FB Płockiego Towarzystwa Technicznego.

Poduszka z herbem Płocka z dodanym Krzyżem Walecznych z trzema okuciami, ofiarowana prezydentowi miasta Płocka A. Nowakowskiemu 17 sierpnia 2021 r. przez P. Gryszpanowicza i C. Supła (ze zbiorów Urzędu Miasta Płocka, fot. G. Gołębiewski)

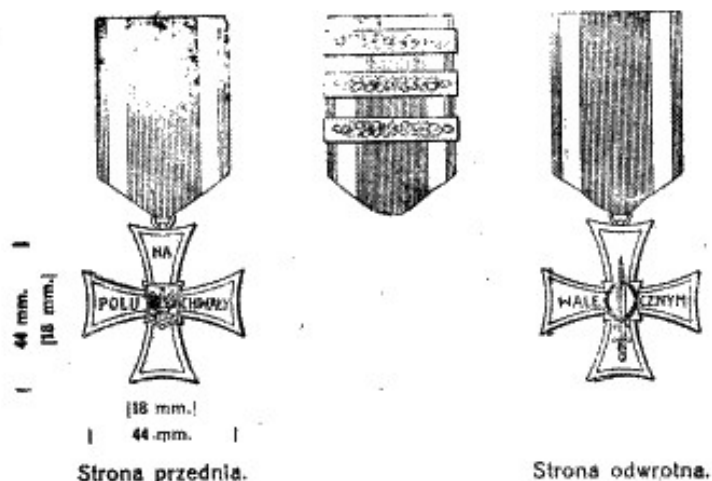
uroczystościach. Zapewne wynikało to z tego, że K. Bolesta-Modliński rozumiał, że trzy okucia oznaczają 4-krotne nadanie, natomiast A. Grzymała-Siedlecki trzy okucia uznał za 3-krotne nadanie¹³.

Formalne potwierdzenie nadania Płockowi Krzyża Walecznych nastąpiło na podstawie rozkazu L. 1647 ministra spraw wojskowych gen. Józefa Leśniewskiego, ogłoszonego w „Dzienniku Personalnym Ministerstwa Spraw Wojskowych”, gdzie czytamy:

Wódz Naczelny i Pierwszy Marszałek Polski, w uznaniu bohaterstwa wykazanego przez ludność cywilną miasta Płocka w dniach 18-ego i 19-ego sierpnia 1920 r. podczas najazdu

¹³ Ilość listewek (okuc) wynikała z rozporządzenia Rady Obrony Państwa z 11 sierpnia 1920 r. o ustanowieniu Krzyża Walecznych (Dz. U. 1920, nr 87, poz. 572, s. 1574-1575).

Wzór Krzyża Walecznych.

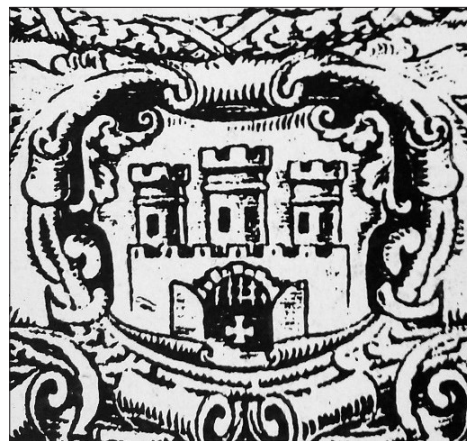
Wzór Krzyża Walecznych i umieszczenia listewek (okuć) na wstążce według rozporządzenia Rady Obrony Państwa z 11 sierpnia 1920 r. (Dz. U. 1920, nr 87, poz. 572, s. 1575)

*bolszewickiego, w dniu 10-ym kwietnia br. odzna-
czył miasto Płock Krzyżem Walecznych*¹⁴.

Jest to zwykłe stwierdzenie faktu i nie ma tu ani słowa o wielokrotnym nadaniu. Sprawę mógłby rozstrzygnąć wniosek odznaczeniowy, jednak takiego – jak dotychczas – nie udało się odnaleźć w Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie. Nie wiadomo, czy w ogóle został sporządzony przez gen. Józefa Hallera, bo to on był wnioskodawcą nadania Płockowi Krzyża Walecznych. Zresztą podobnie nie ma wniosku na Virtuti Militari dla Lwowa i Verdun.

Na dyplomie nadania J. Piłsudskiemu tytułu Honorowego Obywatela Miasta Płocka wprowadził C. Idźkiewicz w otwartą bramę w herbie miasta wkomponował Krzyż Walecznych, ale bez wstążki, więc i bez okuć. Podobnie było w winiecie „Dziennika Płockiego w latach 1925–1935 oraz projekcie herbu Płocka z 1938 r.¹⁵

Sprawa 4-krotnego nadania miastu Krzyża Walecznych wyplęta dopiero w 1930 r. W roku 10-lecia odparcia najazdu bolszewickiego w całym kraju pojawiały się różne inicjatywy (obeliski i tablice pamiątkowe) upamiętniające to wydarzenie. Być może w Płocku również pojawiła się taka myśl, bądź zamierzano wyeksponować w ratuszu dyplom nadania Krzyża Walecznych. Może już wtedy myślano

Herb Płocka z dyplomu Honorowego Obywatela dla J. Piłsudskiego („Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1995, t. I, po s. 108)

Projekt herbu Płocka z Krzyżem Walecznych w bramie (ze zbiorów Archiwum Państwowego w Płocku)

¹⁴ „Dziennik Personalny MSWojsk.” 1921, nr 22 z 4 czerwca, poz. 899, rozkaz L. 1647, s. 1022; zob. też: G. Gołębiowski, *Wizyty dostojników...*, s. 67; idem, *Płock 1920*, s. 239-240.

¹⁵ G. Gołębiowski, *Starania władz Płocka o umieszczenie Krzyża Walecznych w herbie miasta w latach 1933–1939*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny” 2020, t. XII, s. 65-66, 75. Według ustaleń P. Gryspanowicza J. Piłsudski otrzymał dyplom dopiero w grudniu 1923 r. (K. Burzyńska, *Tajemnica poduszki...*, s. 5).

o tablicy pamiątkowej na ścianie ratusza, aczkolwiek przybrało to realny kształt dopiero w 1934 r.¹⁶

24 stycznia 1930 r. Magistrat miasta Płocka zwrócił się do Gabinetu Ministra Spraw Wojskowych Józefa Piłsudskiego o przystanie legitymacji Krzyża Walecznych, gdzie czytamy:

Magistrat m. Płocka jako kawaler „Krzyża Walecznych” z trzema okuciami prosi o nadesłanie mu stosownej legitymacji, gdyż posiadając od r. 1921 sam »Krzyż«, legitymacji na prawo używania tegoż Krzyża dotąd nie ma¹⁷.

W odpowiedzi mjr Józef Ferencowicz z Biura Personalnego Ministerstwa Spraw Wojskowych pismem z 3 kwietnia 1930 r. odpisał:

W odpowiedzi na pismo z dn. 24. I. br. w sprawie legitymacji Krzyża Walecznych wyjaśniam, że m. Płock zostało odznaczone K. W. tylko po raz pierwszy Dz. Pers. Nr 22/21, str. 1022.

Celem otrzymania legitymacji dotyczącego K.W. proszę o podanie numeru posiadanego K.W.¹⁸

Z końcem kwietnia 1930 r. prezydent Płocka Aleksander Albrecht odpisał:

Odpowiadając na pismo L. 4897/B.P.I.30 - Tel. 139 - R. 4 z dnia 3.IV.1930 r., celem otrzymania legitymacji dla miasta Płocka na Krzyż Walecznych z 3-ma okuciami podajemy Nr 25102 tegoż Krzyża osobiście przez Pana Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego przypiętego do poduszki z herbem miasta¹⁹.

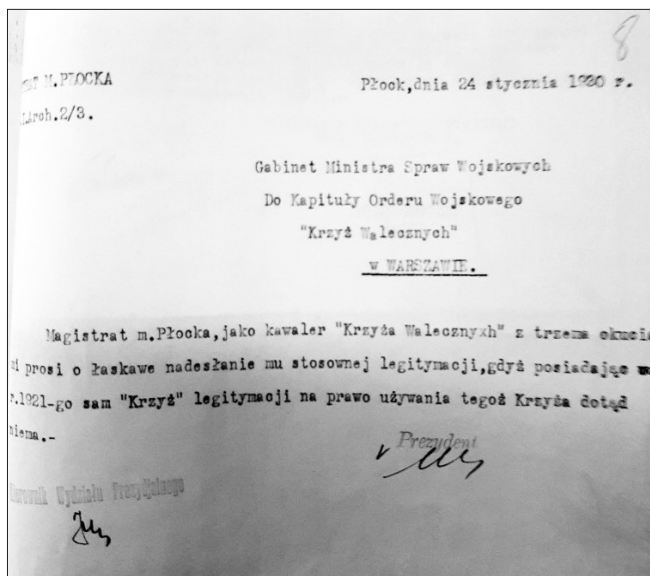
Tak więc z Płocka powtórnie pisano o trzech okuciach, wzmacniając argumentację osobą marsz. Józefa Piłsudskiego, jednak Biuro Personalnie MSWojsk. konsekwentnie stało na stanowisku, że Płock został odznaczony po raz pierwszy i jedyny, czego dowodem miał być rozkaz w „Dzienniku Personalnym

¹⁶ P. Gryszpanowicz, *Miejsca Pamięci Narodowej. Obrona Płocka 1920*, Płock 2020, s. 77-79; idem, *Historia tablic pamiątkowych na płockim ratuszu*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archivalny” 2021, t. XIII, s. 84-86.

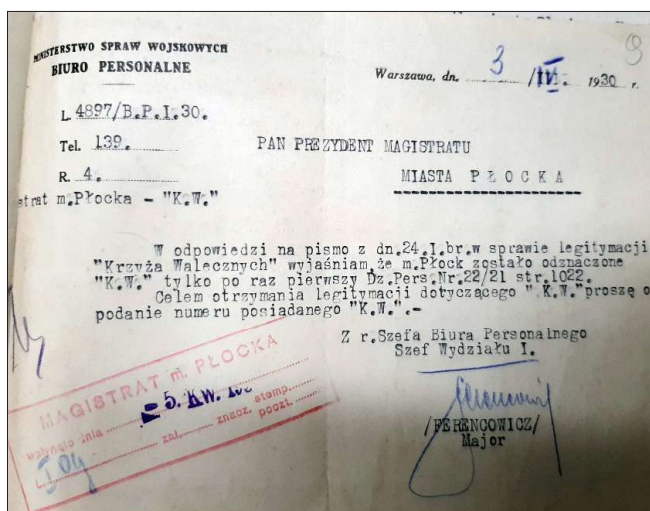
¹⁷ APP, akta m. Płocka, sygn. 22 748, pismo z 24 stycznia 1930 r. do Gabinetu Ministra Spraw Wojskowych, k. 8.

¹⁸ APP, akta m. Płocka, sygn. 22 748, pismo mjr. J. Ferencowicza z 3 kwietnia 1930 r. do Prezydenta Magistratu miasta Płocka, k. 9; także: „Płocki Rocznik Historyczno-Archivalny” 1995, t. I, fotokopia pisma po s. 108, jako ilustracja do art. A.M. Stogowskiej, *Odnaczenie miasta Płocka Krzyżem Walecznych...*, s. 96 - 108.

¹⁹ APP, akta m. Płocka, sygn. 22 748, pismo z 30 kwietnia 1930 r. do Biura Personalnego MSWojsk., k. 10; także: „Płocki Rocznik Historyczno-Archivalny” 1995, t. I, fotokopia pisma po s. 108, jako ilustracja do art. A.M. Stogowskiej, *Odnaczenie miasta Płocka Krzyżem Walecznych*.

Pismo z Magistratu m. Płocka z 24 stycznia 1930 r. do Gabinetu Ministra Spraw Wojskowych (Archiwum Państwowe w Płocku)

Pismo mjr. J. Ferencowicza z 3 kwietnia 1930 r. do prezydenta miasta Płocka (Archiwum Państwowe w Płocku)

MSWojsk.” z 1921 r. W konsekwencji 27 maja 1930 r. ppłk Kazimierz Kominkowski z Biura Personalnego MSWojsk. wysłał do Płocka dyplom na nadanie Krzyża Walecznych i odbiór tegoż potwierdził wiceprezydent Płocka Stefan Szlim odwrotnym pismem z 20 lipca 1930 r.²⁰

Na przystanym do Płocka dyplomie nadania Krzyża Walecznych nic nie było o 4-krotnym nadaniu, załączony wizerunek Krzyża był bez okuć, a w treści powtórzona została formuła z rozkazu ministra gen. J. Leśniewskiego z 13 maja 1921 r.²¹

²⁰ APP, akta m. Płocka, sygn. 22 748, pismo ppłk. K. Kominkowskiego z 27 maja 1930 r. do Prezydenta Magistratu miasta Płocka, k. 11; pismo S. Szlima z 10 lipca 1930 r. do Biura Personalnego MSWojsk., k. 12.

²¹ APP, akta m. Płocka, sygn. 27 539, fotografia dyplomu jako projekt tablicy pamiątkowej na ścianie ratusza, k. 101; P. Gryszpanowicz, op. cit., s. 77. Fotografii odnalazł P. Gryszpanowicz. Sam dyplom chyba się nie zachował.

Praktycznie na tym sprawa się zakończyła, czyli władze Płocka uznały, że miasto otrzymało jednokrotne nadanie Krzyża Walecznych. I tu nasuwają się pewne pytania. Jeżeli w ratuszu był Krzyż Walecznych z trzema okuciami, czemu nie złożono odwołania od decyzji Biura Personalnego MSWojsk.? Można było wystąpić z zdjęciem Krzyża jako dowód rzeczowy. Można było zwrócić się do gen. J. Hallera z prośbą o potwierdzenie, o ile nadać Krzyża Walecznych dla Płocka wnioskował. Można było zwrócić się do marsz. J. Piłsudskiego z pytaniem o okucia na wstążce Krzyża Walecznych, który przypiął do herbu Płocka. W 1930 r. żyli inni świadkowie – oficerowie i osoby cywilne – które mogły to wyjaśnić. Można było zareagować znacznie wcześniej: po opublikowaniu rozkazu w 1921 r. w „Dzienniku Personalnym MSWojsk”, żądając jego uzupełnienia. Można było wtedy wysłać pismo do Gabinetu Naczelnika Państwa, bądź Ministerstwa Spraw Wojskowych. Władze miasta nic w tej sprawie nie zrobiły. Nikt chyba też – ani w 1921 r., ani później – nie zadbał o zrobienie zdjęcia poduszki z herbem Płocka i przypiętym do niej Krzyżem Walecznych.

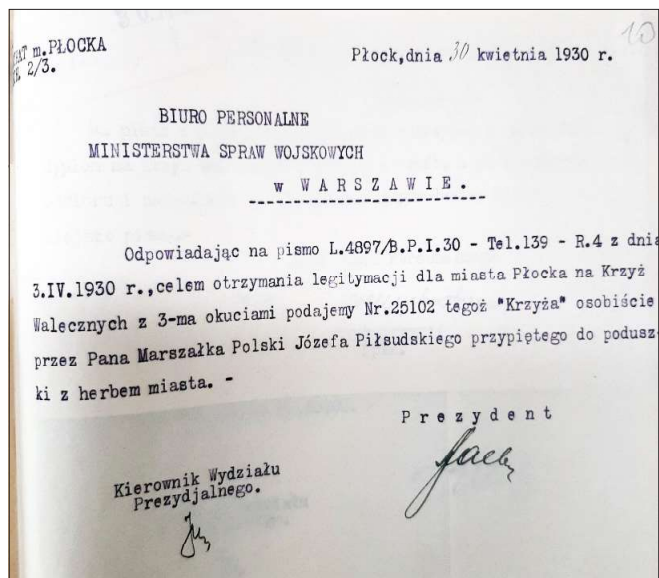
A na gruncie formalnym oficerowie Biura Personalnego MSWojsk. w 1930 r. mieli rację: nigdzie nie było potwierdzenia nadania Płockowi 4-krotnego Krzyża Walecznych. Jak wiemy, zgodnie z rozporządzeniem Rady Obrony Państwa Krzyż Walecznych można było nadać maksymalnie cztery razy. Mogło to nastąpić za cztery różne czyny, jak w przypadku naszego rodaka Władysława Broniewskiego²² albo jako 4-krotne nadanie jednorazowo za całokształt zasług bojowych, jak to miało miejsce w przypadku ppłk. Sławoja Felicjana Składkowskiego²³ czy dowódcy 7. eskadry im. T. Kościuszki ppłk. lotn. Cedrica Errola Faunt de Roy²⁴.

W związku z tym w czasie ceremonii dekoracji, dekorujący powinien wygłosić formułę: *Poruczniku (ka-*

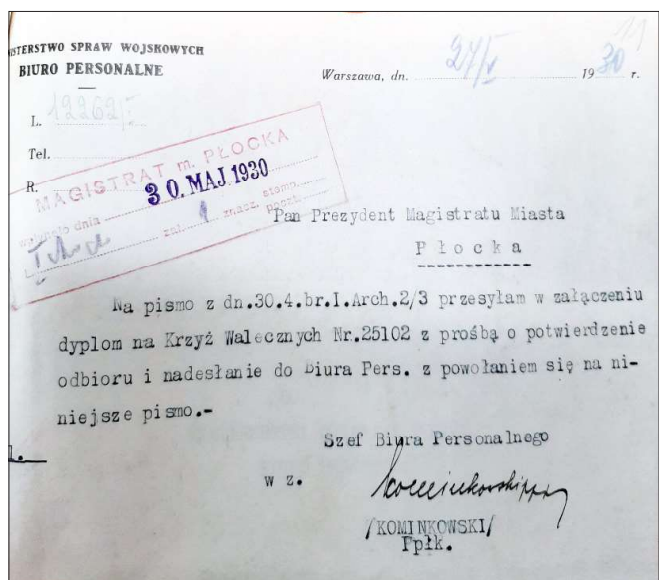
²² Centralne Archiwum Wojskowe w Wojskowym Biurze Historycznym w Warszawie (dalej: CAW-WBH), Kolekcja Akt Personalnych i Odznaczeniowych, Broniewski Władysław, sygn. I.480.714, wnioski na odznaczenie Krzyżem Walecznych po raz pierwszy, drugi, trzeci i czwarty z 24 stycznia 1921 r. Cztery oddzielne wnioski nosiły tę samą datę, jednak dotyczyły różnych czynów bojowych. Zob.: G. Gołębiewski, *Służba wojskowa Władysława Broniewskiego „Orlika” w latach 1918–1921*, „Przeгляд Historyczno-Wojskowy” 2010, nr 4, s. 26-2.

²³ CAW-WBH, Kolekcja Generatów i Osobistości, Sławoj Felicjan Składkowski, sygn. I.480.506, wniosek na odznaczenie Krzyżem Walecznych po raz pierwszy, drugi, trzeci i czwarty z 17 listopada 1921 r. Fotokopia wniosku: *Sławoj Felicjan Składkowski (1885 Gąbin – 1962 Londyn). Lekarz, generał, premier. Katalog wystawy zorganizowanej w 130. rocznicę urodzin ostatniego premiera II Rzeczypospolitej 9 czerwca 2015 r.*, oprac. K. Bańka, Płock 2015, s. 61.

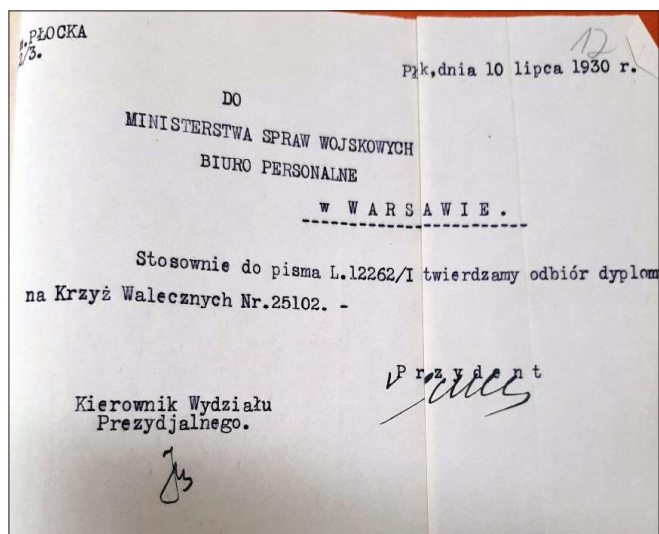
²⁴ „Dz. Pers. MSWojsk.” 1921, nr 21 z 28 maja, poz. 844, s. 1002.

Pismo prezydenta Płocka A. Albrechta z 30 kwietnia 1930 r. do Biura Personalnego MSWojsk. (Archiwum Państwowe w Płocku)

Pismo ppłk. K. Kominkowskiego z 27 maja 1930 r. do prezydenta m. Płocka (Archiwum Państwowe w Płocku)

Potwierdzenie odbioru dyplomu na Krzyż Walecznych nr 25102

pralu) N.N. ... w nagrodę za męstwo okazane w walce z nieprzyjacielem w obronie Ojczyzny (data i miejsce czynu) – Wódz Naczelny nadaje Ci „Krzyż Walecznych” (po raz pierwszy, drugi trzeci, czwarty)²⁵.

Również w dokumentach odznaczeniowych oraz w „Rozkazach Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego” i „Dzienniku Personalnym MSWojsk.” obowiązywała podobna zasada: należało określić, które jest to nadanie i tej zasady ściśle przestrzegano.

Tymczasem ani w czasie ceremonii oznaczenia Płocka, ani w opublikowanym rozkazie nie ma potwierdzenia wielokrotnego nadania. J. Piłsudski w czasie dekoracji 10 kwietnia 1921 r. do znanej nam formuły: *Za zachowanie męstwa i siły woli w ciężkich i nadzwyczajnych okolicznościach, w jakich się znalazło miasto, za męstwo i waleczność – mianuję miasto Płock kawalerem Krzyża Walecznych*²⁶ powinien był dodać: *po raz pierwszy, drugi, trzeci i czwarty*. Wtedy wszystko odbyłoby się zgodnie z przyjętymi zasadami i stanowiło podstawę do odnotowania w „Dzienniku Personalnym MSWojsk.”

O 4-krotnym nadaniu nie wspominał J. Piłsudski także w czasie przyjęcia na swoją cześć 10 kwietnia 1921 r. po południu w Hotelu Warszawskim. W końcowej części swojego przemówienia powiedział: [...] *wznoszę toast na cześć miasta Płocka, nowego kawalera Krzyża Walecznych*²⁷. W przypadku czterech nadań powinien był powiedzieć [...] *nowego kawalera 4-krotnego Krzyża Walecznych*. Czyżby J. Piłsudski nie był świadom tych wymogów formalnych? Nie wiadomo.

W informacji Polskiej Agencji Telegraficznej z 12 kwietnia 1921 r. o wizycie w Płocku czytamy m.in.:

[...] *na pl. Floriańskim wysłuchał Naczelnik Państwa mszy polowej, po czym udekorował herb Płocka Krzyżem Walecznych, a obrońców miasta krzyżami Virtuti Militari i Krzyżem Walecznych*. [...] ²⁸.

²⁵ Cyt. za: G. Krogulec, *Krzyż Walecznych. Świadek zwycięstwa i klęski*, Warszawa 1998, s. 34; zob. też: Z. Puchalski, I. J. Wojciechowski, *Ordery i odznaczenia polskie i ich kawalerowie*, Warszawa 1987, s. 88.

²⁶ Kamo, *Naczelnik Państwa w Płocku*, „Kurier Płocki” 1921, nr 82 z 12 kwietnia, s. 2; G. Gołębiowski, *Wizyty dostojników...*, s. 67.

²⁷ Kamo, *Naczelnik Państwa w Płocku*, „Kurier Płocki” 1921, nr 83 z 13 kwietnia, s. 1; T. Świecki, F. Wybult, *Mazowsze Płockie w czasach wojny światowej i powstania państwa polskiego*, Toruń 1932, s. 383; G. Gołębiowski, *Wizyty dostojników...*, s. 72.

²⁸ *Telegramy. Z pobytu Naczelnika Państwa w Płocku*, „Monitor Polski” 1921, nr 83 z 13 kwietnia, s. 4. Zob. też: W. Jędrzejewicz, *Kronika życia Józefa Piłsudskiego 1867–1939*, t. 2, 1921–1935, Londyn 1986, s. 22. W *Kronice życia...* błędna data – 8 kwietnia zamiast 10 kwietnia.

W artykule mjr. Antoniego Bogusławskiego w „Polsce Zbrojnej” z 1923 r. na temat orderu Virtuti Militari i Krzyża Walecznych nic nie ma na temat wielokrotnego nadania KW dla Płocka:

*Dwa bohaterskie miasta uzyskały dekorację orderem „Virtuti Militari”: Lwów i Verdun. „Krzyżem Walecznych” dekorowany jest Płock*²⁹.

Abp Antoni Julian Nowowiejski w swoim opracowaniu o Płocku w ogóle nie napisał o nadaniu miastu Krzyża Walecznych. Jest tylko ogólna informacja o odznaczeniu obrońców przez J. Piłsudskiego. A przecież ówczesny bp A. J. Nowowiejski był blisko tego wydarzenia i zapewne Krzyż widział³⁰.

W dziele Tadeusza Świeckiego i Franciszka Wybulta jest tylko ogólna wzmianka:

*Po mszy odbyła się uroczystość dekorowania herbu m. Płocka krzyżem walecznych, który naczelnik Państwa przypiął do malowanej przez profesora Cz. Idźkiewicza poduszki z herbem, niesionej przez dwóch członków Rady Miejskiej*³¹.

W tomie VI przedwojennej Encyklopedii Wojskowej pod hasłem „nadania zbiorowe” Płock został wymieniony przy okazji odznaczeń miast:

*Polska, wzorując się na Fr.[ancji], odznaczyła trzy miasta: Naczelnik państwa i wódz nac. Józef Piłsudski nadał za bohaterską obronę krzyż o. V. M. nr 1 m. Lwów; podobnie Verdun zostało przez niego odznaczone podczas Jego bytności we Fr. krzyżem V.M. nr 6067; 3. wreszcie m. Płock za bohaterską obronę w 1920 otrzymał w herbie K.W.*³²

Tak więc – z takich czy innych przyczyn – powszechne było mniemanie, że Płock ma jedno nadanie Krzyża Walecznych i władze miasta to zaakceptowały. Potwierdzeniem tego są dwie tablice pamiątkowe, jakie odstonięto w 1934 i 1935 r. Na tablicy na ratuszu upamiętniającej nadanie miastu Krzyża Walecznych umieszczono wizerunek Krzyża bez żadnych okuć na wstążce. Podobnie było na tablicy na odwachu, odstoniętej w kwietniu 1935 r.: Krzyż Walecznych nie miał okuć³³.

W wojsku II RP wszystkie zmiany przydziału, awanse, odznaczenia, itp. musiały być poparte odpowiednim rozkazem, odnotowanym w „Dzienniku

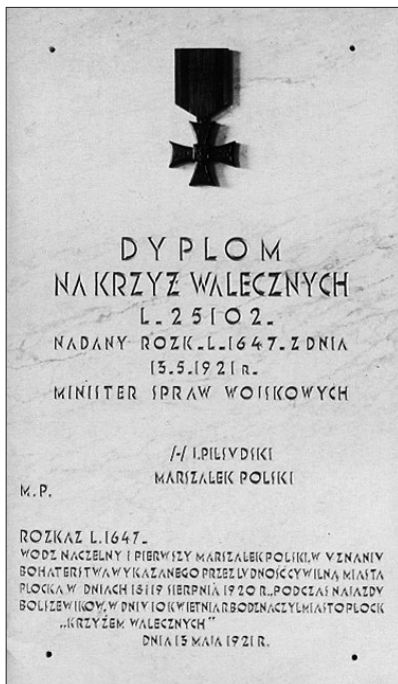
²⁹ A. Bogusławski, „Virtuti Militari” i „Krzyż Walecznych”, „Polska Zbrojna” 1923, nr 62 z 4 marca, s. 4.

³⁰ A. J. Nowowiejski, *Płock. Monografia historyczna*, wyd. II, Płock 1931 [reprint – 1991], s. 171.

³¹ T. Świecki, F. Wybult, op. cit., s. 377.

³² *Odnaczenia zbiorowe*, [w:] *Encyklopedia Wojskowa*, pod. red. O. Laskowskiego, t. VI, Warszawa 1937, s. 70.

³³ P. Gryspanowicz, op. cit., s. 75 – 81.

Projekt tablicy upamiętniającej nadanie Płockowi Krzyża Walecznych (APP, sygn. 27 539, k. 101)

Rozkazów MSWojsk.” lub w „Dzienniku Personalnym MSWojsk.” I taki rozkaz ministra spraw wojskowych, odnotowujący nadanie Płockowi Krzyża Walecznych został opublikowany w „Dzienniku Personalnym MSWojsk.” Natomiast w przepisach szczegółowych dotyczących Krzyża Walecznych było wyraźnie określone, że *jeden i ten sam czyn nie może być kilkakrotnie nagrodzony*³⁴. Dochodzi więc kwestia interpretacji: czy obrona Płocka była jednym czynem, czy też była szeregiem czynów, będących udziałem ludności cywilnej?

2. Wzmianki o odznaczeniu Płocka Krzyżem Walecznych w publikacjach współczesnych

W ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat kilku autorów odnotowywało odznaczenie Płocka Krzyżem Walecznych, jednak nie wniosło to wiele do naszej aktualnej wiedzy. W 1987 r. Zbigniew Puchalski i Ireneusz J. Wojciechowski podali, że *rozkazem nr L. 1647 z dnia 10 kwietnia 1921 r. Naczelnik Państwa odznaczył Krzyżem Walecznych zasłużone w okresie wojny 1918–1919 miasto Płock*³⁵.

Oczywiście nie jest to ścisłe, bowiem autorzy za datę wydania rozkazu przyjęli datę wręczenia odznaczenia. Poza tym – jak wiadomo – Płock otrzymał Krzyż Walecznych nie za lata 1918–1919, ale za postawę mieszkańców 18-19 sierpnia 1920 r. Nie wiadomo, czy te nieścisłości wynikały ze słabej jeszcze

³⁴ „Dziennik Rozkazów MSWojsk.” 1921, nr 49 z 13 grudnia, poz. 872 pkt C, s. 831.

³⁵ Z. Puchalski, I. J. Wojciechowski, op. cit., s. 89.

Płock, 7 kwietnia 1935 r. Wojewoda warszawski Bronisław Nakoniecznikow-Klukowski w czasie odsłaniania tablicy pamiątkowej na odwachu (ze zbiorów Narodowego Archiwum Cyfrowego)

znajomości okoliczności odznaczenia Płocka, czy też ingerencji cenzorskich. Zakładam tę pierwszą przyczynę, bowiem w końcu lat 80. XX w. wiedza o wojnie polsko-bolszewickiej była jeszcze niewielka.

W 1995 r. Zbigniew Puchalski w artykule dotyczącym orderów, odznaczeń i medali podał już bardziej szczegółową informację, aczkolwiek również nie wolną od błędów. Czytamy tam:

Szczęólnego wyróżnienia doczekali się obrońcy Płocka, którzy zatrzymali armię Gaja, próbującą sforsować Wisłę, by obejść Warszawę od zachodu, tak jak udało się to feldmarszałkowi Paskiewiczowi w 1831 roku³⁶. W dowód szczególnego męstwa miasto Płock, jako jedyne miasto w Polsce, uhonorowane zostało trzykrotnie Krzyżem Walecznych. Dekoracji dokonał osobiście marszałek Piłsudski w kwietniu 1921 roku, przypinając Krzyż Walecznych z dwoma okuciami na wstążce, do poduszki, na której umieszczony był herb tego miasta³⁷.

³⁶ Zbigniew Puchalski powtórzył tu obiegową opinię o celu ataku bolszewickiego na Płock. W rzeczywistości – zgodnie z rozkazem dowódcy IV Armii D. Szuwajewa – III Korpus Konny (nie – armia) miał rozbić załogę Płocka i skierować się na Płońsk w celu wsparcia XV Armii rosyjskiej, przegrywającej bitwę nad Wkrą (G. D. Gaj, *Na Warszawę! Działania 3 Konnego Korpusu na zapadnym froncie. 1 lipca – awgust 1920 g.*, Moskwa 1928, s. 201; S. Żukowski, *Działania 3. Konnego Korpusu Gaja*, Oświęcim 2015, s. 58-59).

³⁷ Z. Puchalski, *Odznaczenia za zasługi bojowe i wojenne w latach 1919–1920*, „Niepodległość i Pamięć” 1995, nr 2, s. 91. Na artykuł w 2021 r. zwróciła mi uwagę p. Renata Nowakowska z Urzędu Miasta Płocka.

Skąd autor wziął informację o 3-krotnym nadaniu – nie wiadomo, prawdopodobnie z cytowanego już artykułu A. Grzymały-Siedleckiego w „Żołnierzu Polskim”. W przypisie Z. Puchalski powołał się na *Encyklopedię Wojskową* z 1937 r., jednak nie ma tam nic o 3-krotnym nadaniu Krzyża Walecznych. Płock jest wymieniony jako trzecie miasto (po Lwowie i Verdun) uhonorowane odznaczeniem wojskowym³⁸.

Natomiast inny znawca problematyki odznaczeniowej Grzegorz Krogulec w swojej monografii, poświęconej Krzyżowi Walecznych nie pisał o wielokrotnym nadaniu. Odnotował fakt odznaczenia Płocka w rozdziale o nadaniach Krzyża Walecznych dla zbiorowości, pisząc:

[...] już dosyć wcześnie Krzyż Walecznych nadano Płockowi „w uznaniu bohaterstwa wykazanego przez ludność cywilną miasta ... w dniu 18-go i 19 sierpnia 1920 r. podczas najazdu bolszewickiego”. Z wnioskiem wystąpił dowódca Armii Ochotniczej gen. Józef Haller, miasto zaś odznaczył Naczelny Wódz marsz. Józef Piłsudski 10 kwietnia 1921 r. Analizując pod tym kątem lata 1918–1921 zdawać by się mogło, że również inne miasta zasłużyły na KW. Na przykład Poznań za powstanie grudniowe w 1918 r., czy Przemyśl za podjętą spontanicznie obronę³⁹.

Z. Puchalski informację o trzykrotnym nadaniu Krzyża Walecznych powtórzył w kolejnym swoim opracowaniu z 2000 r. W podpisie znanego nam zdjęcia ze sceną dekoracji przez J. Piłsudskiego poduszki z herbem Płocka czytamy: *Dekoracja Płocka Krzyżem Walecznych – po raz pierwszy, drugi i trzeci. Marszałek Piłsudski przypina Krzyż pod herbem miasta*⁴⁰. Jednak publikacje Z. Puchalskiego w Płocku nie były znane, więc nie wywołały dyskusji o ilości nadań Krzyża Walecznych.

³⁸ *Odznaczenia zbiorowe*, [w:] *Encyklopedia Wojskowa*, t. VI, s. 70.

³⁹ G. Krogulec, op. cit., s. 114-115.

⁴⁰ Z. Puchalski, *Dzieje polskich znaków szlacheckich*, Warszawa 2000, s. 166.

W 2009 r. Stefan Oberleitner powtórzył za Z. Puchalskim, że *za szczególne zasługi w okresie wojny 1918–1919 Krzyżem Walecznych odznaczone zostało miasto Płock*⁴¹. Aczkolwiek nie napisał o 3-krotnym nadaniu.

Kwerenda w Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie, zamówiona w kwietniu 2021 r. przez Urząd Miasta Płocka nie przyniosła żadnych nowych faktów poza już nam znanymi dokumentami.

Konkludując – należy docenić docieklivość Piotra Gryszpanowicza, który wywołał tę dyskusję. Wiele wskazuje na to, że marsz. J. Piłsudski 10 kwietnia 1921 r. przypiął do poduszki z herbem Płocka Krzyż Walecznych z trzema okuciami, co oznaczało 4-krotne nadanie. Przemawia za tym: wzmianka Konstantego Modlińskiego w relacji z wizyty J. Piłsudskiego w „Kurierze Płockim” z 1921 r., podobna wzmianka w artykule Adama Grzymały-Siedleckiego w „Żołnierzu Polskim” z 1921 r. oraz pisma wysłane w 1930 r. z płockiego Magistratu do MSWojsk. Jednak nie znalazło to potwierdzenia na płaszczyźnie prawnej w formie odpowiedniego rozkazu ministra spraw wojskowych i nie da się udowodnić prawa Płocka do okuć i 4-krotnego nadania. Z tego względu propozycja umieszczenia trzech listewek na wstążce Krzyża Walecznych na wielkim herbie reprezentacyjnym Płocka jest ryzykowna. Tak w okresie międzywojennym, jak i współcześnie taka zmiana nasuwałaby pytanie o podstawę prawną, a takiej niestety nie ma. A zatem – musi nam wystarczyć, że Płock został w 1921 r. odznaczony Krzyżem Walecznych, być może 4-krotnie. Co oczywiście nie oznacza, aby poduszki z herbem i Krzyżem Walecznych z trzema okuciami, подарowanej prezydentowi A. Nowakowskiemu przez P. Gryszpanowicza i C. Supła nie wykorzystywać przy okazji różnych miejskich uroczystości.

⁴¹ S. Oberleitner, *Polskie ordery i odznaczenia i niektóre wyróżnienia szlacheckie 1705–1990*, t. I, Warszawa 2009, s. 88.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Archiwum Państwowe w Płocku
Akta miasta Płocka, sygn. 22 748, 27 539
- Centralne Archiwum Wojskowe w Wojskowym Biurze Historycznym im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego w Warszawie
Kolekcja Generałów i Osobistości
Sławoj Felicjan Składkowski, sygn. I.480.506
Kolekcja Akt Personalnych i Odznaczeniowych
Broniewski Władysław, akta personalne, sygn. I.480.714

Źródła drukowane

- „Dziennik Personalny MSWojsk.” 1921
„Dziennik Rozkazów MSWojsk.” 1921
„Dziennik Ustaw” 1920
„Monitor Polski” 1921

Pamiętniki i wspomnienia

G. D. Gaj, *Na Warszawu! Dejstwiija 3 Konnogo Korpusa na zapadnom fronte. Ijul – awgust 1920 g.*, Moskwa 1928.

Opracowania

- Encyklopedia Wojskowa*, pod red. Ottona Laskowskiego, t. VI, Warszawa 1937.
K. Filipow, *Order Virtuti Militari 1792–1945*, Warszawa 1990.
G. Gołębiowski, *Płock 1920*, Warszawa 2018.
G. Gołębiowski, *Wizyty dostojników państwowych, wojskowych i kościelnych w Płocku 1918–1939*, Płock 2008.
P. Gryszpanowicz, *Miejsca Pamięci Narodowej. Obrona Płocka 1920*, Płock 2020.
G. Krogulec, *Krzyż Walecznych, świadek zwycięstwa i klęski*, Warszawa 1998.
W. Jędrzejewicz, *Kronika życia Józefa Piłsudskiego 1867–1935, t. 2, 1921–1935*, Londyn 1986.
A.J. Nowowiejski, *Płock. Monografia historyczna*, wyd. II, Płock 1931 [reprint – 1991].
S. Oberleitner, *Polskie ordery i odznaczenia i niektóre wyróżnienia zaszczytne 1705–1990, t. I*, Warszawa 2009.
Z. Puchalski, *Dzieje polskich znaków zaszczytnych*, Warszawa 2000.
Z. Puchalski, I.J. Wojciechowski, *Ordery i odznaczenia polskie i ich kawalerowie*, Warszawa 1987.
Sławoj Felicjan Składkowski (1885 Gąbin – 1962 Londyn). Lekarz, generał, premier. Katalog wystawy zorganizowanej w 130. rocznicę urodzin ostatniego premiera II Rzeczypospolitej 9 czerwca 2015 r., oprac. Krystyna Bańka, Płock 2015.
T. Świecki, F. Wybułt, *Mazowsze Płockie w czasach wojny światowej i powstania państwa polskiego*, Toruń 1932.
S. Żukowski, *Działania 3. Konnego Korpusu Gaja*, Oświęcim 2015.

Artykuły

- G. Gołębiowski, *Służba wojskowa Władysława Broniewskiego „Orlika” w latach 1918–1921*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2010, nr 4.
G. Gołębiowski, *Starania władz Płocka o umieszczenie Krzyża Walecznych w herbie miasta w latach 1933–1939*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny” 2020, t. XII.
P. Gryszpanowicz, *Historia tablic pamiątkowych na płockim ratuszu*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny” 2021, t. XIII.
Z. Puchalski, *Odznaczenia za zasługi bojowe i wojenne w latach 1919–1920*, „Niepodległość i Pamięć” 1995, nr 2.
A.M. Stogowska, *Odznaczenie miasta Płocka Krzyżem Walecznych przez Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego za wojnę obronną 1920 roku*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1995, t. I.
A.M. Stogowska, *Pobyt Naczelnika Państwa marszałka Józefa Piłsudskiego w Płocku – 10 kwietnia 1921 roku*, „Notatki Płockie” 1994, nr 1.

Artykuły prasowe

- A. Bogusławski, „*Virtruti Militari*” i „*Krzyż Walecznych*”, „*Polska Zbrojna*” 1923, nr 62 z 4 marca, s. 4.
K. Burzyńska, *Krzyż Walecznych i jego wielkie tajemnice*, „*Gazeta Wyborcza. Tygodnik Płock*” 2021, nr z 9 kwietnia 2021, s. 6-7.
K. Burzyńska, *Tajemnica poduszki z Krzyżem Walecznych*, „*Gazeta Wyborcza. Tygodnik Płock*” 2021, nr z 20 sierpnia, s. 4-5.
A. Grzymała-Siedlecki, *Bohaterski Płock*, „*Żołnierz Polski*” 1921, nr 21 z 23 kwietnia, s. 2.
Kamo [Konstanty Bolesta-Modliński], *Naczelnik Państwa w Płocku*, „*Kurier Płocki*” 1921, nr 82 z 12 kwietnia, s. 1-2; nr 83 z 13 kwietnia, s. 1.
Poznań otrzyma Virtuti Militari w rocznicę Powstania Wielkopolskiego, „*Głos Mazowiecki*” 1937, nr 206 z 7 września, s. 2
Przyjazd Naczelnika Państwa, „*Gazeta Lwowska*” 1920, nr 266 z 23 listopada, s. 5

HOW MANY ASSIGNMENTS OF THE CROSS OF COMBAT RECEIVED PŁOCK IN 1921?

Summary

In 2021, Piotr Gryszpanowicz put forward the thesis that in 1921 Płock was decorated by Marshal Józef Piłsudski with a four-time Cross of Valor. However, the case is not clear-cut, as there is no confirmation of the four-fold shipment in the documents of the Ministry of Military Affairs.

Keywords: Płock, Polish-Bolshevik War, Cross of Valor